

yazıyorlar. Makalede, Yüeh-chih (Yüeci) = Kuşa isminin, eski Yunan, Brahmi, Sanskrit, Tibet, Çin, Uygur, Mogol versionları, birer birer gözden geçirilmektedir. Müellif, bu ismi 1. Fonetik, 2. Morfoloji bakımından inceliyor. Fonetik bölümünde ismin, yukarıda adı geçen muhtelif dil ve imlâlardaki transkripsiyon şekilleri tetkik ediliyor. Bu arada, yabancı isimlerin yazılışında Çin dilinin bâzı fonetik hususiyetleri belirtiliyor. Morfoloji bölümünde ise *Kuşa* isminin gramer yapısı ile meşgul olunmuş, bu ismin *Kuşana* kelimesinden kısaltılmış olması konusu üzerinde durulmuştur. *Kuşa* ismiyle ilgili olarak *Kuç* yer ismine temas eden müellif, Konow, Lüders, Pelliot gibi âlimlerin fikirlerini kısaca kaydediyor. Bu münasebetle, *Kuç* = Yüeh - chih hâl tarzı üzerinde lisanî analizler yaparak ismin muhtelif tarihî transkripsiyon şekillerini göstermek suretile bu hâl tarzının doğru olmadığını ortaya koyuyor.

Robert Shafer muhtelif âlimler tarafından, Saka'lar olarak kabul edilen *Kuşana*'ların taşıdığı bu ismin, Çin transkripsiyonunda Yüeh - chih hâlini aldığını söylüyor.

Ömer Faruk Akün

Irak'da

Muhammed Muhsin al - Şahîr bi-'ll-şayh Ağa-buzurg al - Tahrânî, *Al - Zarî'a ilâ tasânîf al - şî'a*. C. 1. Necef, 1354 h., 536 s. ; c. II, Necef, 1356, 520 s. ; c. III, Necef, 1357, 496 s. ; c. IV, Tahran 1362, 520 s. , c. V, Tahran, 1363, 320 s. ; c. VI, Tahran 1365, 412 s.

İlk zamanlarında bugüne kadar şii âlim ve san'atkârları tarafından yazılmış olan büyük küçük bütün eserleri ihtiva etmek üzere kaleme alınmış olan bu eser, İbn al - Nadîm'in *Kitâb al-Fihrist'i* ile bizim Kâtib Çelebi'mizin *Keşf-üz-zünûn*'undan sonra ve o tarihlerden beri şarkta görülen en ciddî ve en geniş bir bibliyografya sayılabilir. Ağa - buzurg, hakkında izahat verdiği eserleri İbn al - Nadîm gibi mevzularına ve tarih sırasına göre ayırmamış, *Keşf-üz-zünûn*'u örnek alarak, onları adlarına göre alfabe sırasına koymuş ve müellifleri hakkında malûmat vermiştir; bu suretle eseri, asıl örneği gibi, kullanılması ve aranılan şeyin bulunması kolay bir müracaat kitabı haline getirmiştir. *Al - Zarî'a* 'nın genişliği ve muhtevâsının zenginliği hakkında bir kanaat edinebilmek için her biri beş yüz sahife veya ona yakın olan bu altı cildin sonunda bulunan son eserin *Huzn al - mü'minin* olduğunu söylemek kâfi gelebilir. Bu cildlerin ihtiva ettiği eserlerin sayısına gelince, bunlar şöyledir:

Elif harfinde		4651	
b	»	713	
p	»	34	
t	»	3472	
s	»	93	
c	»	1337	
ç	»	82	
h	» (şimdilik)	2473	
Yekûn		12.855	kitap

Al - Zari'a. yukarıda söylendiği gibi, şiiiler tarafından yazılmış olan bütün eserleri ihtivâ etmek üzere kaleme alınmış olduğundan, burada türkçe, arapça, farsça ve Ordu dilinde, yazılmış kitaplar bulunmaktadır. Bunlara, başka dillerde yazılmış olup şiiiler tarafından terceme edilmiş olan eserler de ilâve edilmiştir. Meselâ, hiç beklenmedik ve beklenmeyecek bir kitap olarak Bedî' Server (yâni Server Bedî', Peyami Safa)nın Nasrullâh-i Şahrûhî tarafından farsçaya terceme edilmiş olup Tahran'da basılan *Cingöz Recâ'î'si*.

Bu büyük bibliyografyaya alınmış olan eserlerin mevzularına gelince, hesap ve hendese dahil, bütün ilimlere ait eserler burada yer almış bulunmaktadır. Çok muhtelif mevzularda kaleme alınmış eserlerin bibliyografyası yapılırken bir çok hatalara düşmek ve mahiyetlerini iyi ve doğru olarak tesbit edememek tehlikesi her zaman mevcuttur. Fakat *al - Zari'a* müellifi, bir dereceye kadar kendisini bu tehlikelerden kurtaracak şekilde yetiştir. Eserin kıymet ve ehemmiyetini takdir etmek için faydalı olabileceği için, bu büyük İran âliminin hayatını umumî hatlarla tebarüz ettirmek yerinde olacaktır.

Ağa - buzurg-i Tahranî, h. 1293 de, Tahran civarında bir kasabada doğmuş ve ilk tahsilini burada görmüştür. Babası Tahran ruhânilerinden idi ve tarihî bir eseri vardır. Ağa - buzurg sonra Tahrana geldi ve tahsilini burada ilerletti. Şayh Muhsin-i Horasanî'den edebiyat, Şayh Abdülkerîm Müderris-i Lâhici'den ve Seyyid Muhammed Takî-i Tankâbunî 'den usulü fıkıh, Mahmud-i Qummî 'den mantık, Muhammed Takî-i Gurgânî 'den fıkıh, Şayh Ali-i İlkânî ile İbrâhim-i Zancânî 'den riyaziye (hesab, hendese, hey'et) okudu. 20 yaşında (h. 1313 de) şii âleminin bir dereceye kadar merkezi olan Necef'e giderek orada zamanın büyük şii âlimlerinin derslerine devam etti. H. 1329 da Kâzimeyn'e gitti ve orada şahsî tetkik ve araştırmalara girişip, *al - Zari'a'yı* yazmağa orada başladı. Eserin ilk cildi 1354 senesinde neşredildiğine göre, onun

için tam yirmi beş yıl çalışmıştır. Bu müddet esnasında Irak, İran, Suriye, Mısır ve Filistine seyahatler yapmış, gittiği yerlerdeki kütüphaneleri dolaşmış ve eserinin malzemesini toplamıştır. Bu sırada topladığı malzemeden başka eserler de meydana getirmiştir ki en mühimmi, her cildi bir asra tahsis edilmiş olup hicri dördüncü asırdan başlayan 11 cildlik bir şîî âlimlerin tercemei hâli kitabıdır. Onun hakkında söylenenlere göre, Ağa - buzrug-i Tahrânî, şimdi Samerra'da oturmaktadır ve 75 yaşında olmasına rağmen günde bir defa (öğle üzeri) yemek yer, evinden dışarı çıkmaz ve eserinin noksanlarını tamamlamakla meşguldür.

Görülüyor ki Ağa - buzrug-i Tahrânî, gerek tahsil ve gerekse yaşadığı ve bulunduğu muhit itibarıyla böyle büyük bir eseri yazabilecek ve bunda muvaffak olabilecek vaziyettedir.

Hakikaten *al - Zarî'a*, şimdiden ihtiva ettiği muazzam malûmat bakımından mükemmel bir eser sayılabilir. Bu eser, İstanbul gibi büyük bir kütüphane merkezinde yaşayan kimseler için bile çok ehemmiyetlidir. Çünkü evvelâ bibliyografya olarak elimizde bulunan eserler fevkalâde mahduddur. İbn al - Nâdim'in IV./X asırda yazdığı *Kitâb al - Fihrist'i* ile Kâtib Çelebi'nin XVII. asırda yazdığı *Keşf-üz-zünun*, tabîî olarak, ancak zamanlarına kadar olan eserleri ihtiva etmektedir. Bu iki eserin müellifi, Ağa - buzrug 'dan daha geniş ve ilme daha çok uygun bir noktai nazarla hareket ederek, müelliflerin mezheplerine bakmamışlar, kendilerine göre bütün eserleri toplayıp onlar ve müellifleri hakkında bilgi vermişlerdi. Sırf şîî âlimlerinden bahseden *al - Nacâşi 'nin Kitâb asmâ al-ricâl 'i* de (Bombay 1317 taş basması), XI. asırda yazılmış olup ondan sonraki şahısların eserleri, yine tabîî olarak, orada bulunmaz. Ehemmiyetsiz veya mahdud gayeli oldukları için burada zikredilmeyen diğer küçük eserler de göz önünde bulundurulsa bile, yine büyük bir boşluk karşısında kaldığımız muhakkaktır. İşte Ağa - buzrug-i Tahrânî 'nin eseri bu boşluğu dolduracak mahiyettedir. Diğer taraftan İstanbul kütüphanelerinde ve daha başka sünnî islâm şehirlerindeki kütüphanelerde şîîliğe ait eserler çok mahdud olduğu gibi, yakın zamanlara gelindikçe yazılmış olan eserlerin sayısına nisbetle İstanbulda mevcut nüsha çok azalmaktadır. Binaenaleyh *al - Zarî'a*, bizim bulup göremediğimiz, hattâ çoğu zaman mevcudiyetinden bile haberimiz olmayan bir çok eserler hakkında bilgi vermektedir.

Ağa - buzrug tarafından toplanılmış olan malûmat, son zamanlara kadar (hattâ belki bugün bile) sünnî'lere kapalı bulunan Şîî merkezlerindeki kütüphanelerle şîî alimlerine ait şahsî kütüphanelerin mevcuduna ve daha evvel bu sahalarda yazılmış olan eserlere dayanmaktadır. Bu eserlerin hemen hepsi ma'lûm ise de, kütüphaneler hakkında

ma'lûmatımız yoktu. Bunlar hakkında *al - Zari'*a 'nın beşinci cildinin sonunda bulunan ve müellifin oğlu olup eseri neşreden Ali - Nâki Munzavî tarafından ilâve edilmiş bulunan ma'lûmatın burada hulâsa edilmesi oldukça faydalı olacaktır:

Tüsteriye kütüphanesi (*Maktabat al - Tustariye*): Necef'de umumî kütüphane. 1000 kadarı yazma olmak üzere 4000 kitabı vardır;

Hüseyniye kütüphanesi:: Necef'dedir;

Hüseyniye kütüphanesi: Kâzimiye'de;

Razaviye kütüphanesi: İran'da Bazı kitaplarında 421 tarihli vakfiyeler görülmektedir. İran'ın en eski ve mühim kütüphanesidir;

Sipehsâlar kütüphanesi: Tahran'dadır. Ekserisi yazma olan 10.000 cildten fazla kitabı vardır;

Semâvî kütüphanesi: Necef'de hususî bir kütüphane. 1000 den fazla yazmayı ihtivâ eder;

Şîrâziye medresesi kütüphanesi: Samerrâ'dadır;

El - Attâr kütüphanesi: Kâzimiye'dedir;

Meclis kütüphanesi: Tahran'da. Çok büyük ve yeni eserleri de ihtiva eden bir kütüphanedir;

El - Muhît kütüphanesi: Tahran'dadır. Mevcudu 5000 cild kadardır;

Mişkât kütüphanesi: Tahran'da hususî bir kütüphanedir. Mevcudunun ekserisi yazmadır;

Melik kütüphanesi: 13000(?) yazma ihtiva eden büyük bir şahsî kütüphane;

Millî kütüphane: Tahran'da. 2100 yazması olan büyük bir kütüphanedir;

Hibetüddin kütüphanesi: Kâzimiye'de şahsî bir kütüphane olup 500 yazma eseri ihtiva eder.

A. Münzevî bunlardan başka daha on beş kadar kütüphane sayıyorsa da, bunlar mühim olmıyan şahsî kütüphanelerdir.

**

Hakikî bir ehli tarafından ve en müsaid şerait içinde meydana getirilen bu çok geniş bibliyografyanın, bütün bunlara rağmen, tenkide şâyan bazı noktalarının bulunabileceği kolayca tasavvur ve tahmin edilebilir. Bir insan ne kadar iyi bir şekilde yetişmiş olursa olsun ayrı ayrı ihtisas isteyen pek çok sahaların hepsinin birden teferrüatına nüfuz etmiş olduğunu iddia edemez. Bu halde, bütün fenlere şâmil olmak üzere bir bibliyografi yapılırken de, bazı hususların zayıf kalmasını, eserde zikredilen bütün eserlerin sür'atle gözden geçirilmesi kabil olamayaca-

ğına göre, bazılarının noksan kalmasını, hattâ yanlış bulunmasını biraz tabii karşılamak lâzımdır. Bu hususta bir dereceye kadar bir fikir vermek üzere birkaç misal verelim:

C. II., s. 315. «*Ahbâr Abî Tammâm*, Ebû Bekr Muhammed bin Yahya al-Sûlî'nin eseridir... İbn Hallikân bu eseri zikreder. Buna *Şarh Dîvân Abî Tammâm* da denilir.»

Bu eser, İstanbul'da Fatih kütüphanesinde bulunan yegâne nüshasından her ne kadar 1936 da (yâni *al-Zarî'a*'nın bu cildinin neşredilmesinden bir yıl evvel) basılmış ise de, bu nüshanın mevcudiyeti çok daha evvel ma'lûm idi. Bu kitabın Abû Tammâm *Dîvân*'ının şerhi olmadığı da meydandadır.

C. III. , s. 189 v. d. Burada Mirza Muhammed Kazvî'nin meşhur *Bîst makâle* adlı eserinin yalnız Bombay'da basılmış birinci cildinden bahsolunuyor. Tahranda 1933-4 neşredilmiş olan ikinci cildi unutulmuş görünmektedir.

C. III. , S. 199. Pañç gañç. Genceli Nizâmî'nin bu isim de verilen meşhur *Hamse*'sinden ileride bahsedileceği söyleniyor. Halbuki Nizâmî'nin tamamiyle sünnî bir muhitte yetiştiği ve kendisinin koyu bir sünnî olduğu, münakaşa götürmeyecek kadar muhakkaktır.

C. III. , s. 245. *Târîh-i tamaddüm-i islâm*. Bu eserin yalnız farsça olduğu ve İran'da basıldığı söylenmektedir. Acaba Curcî Zeydân 'ın bu addaki eserinin farsçaya tercemesi olmasın?

C. V , s. 50 ve 249. *Cavâmî al-hikâyât*. Meşhur Avfî 'nin bu eserinin Leyden'de basıldığı söyleniyor. Halbuki bu eser adı geçen şehirde basılmış olmayıp, orada bunun hakkında bir tetkik basılmıştır. Bu tetkik bir neşir mukaddemesi olacaktı. Fakat eser, bugüne kadar yazma halinde durmakta devam ediyor.

C. V , s. 304. Server Bedî'nin *Cigöz Recâ'*si ahlâki bir roman olarak gösteriliyor. Fakat onun nasıl bir eser olduğu herkesçe ma'lûmdur.

C. VI , s. 300. Müellifi meçhûl olan *Hudûd âlem*'in Buharî kütüphanesinde 1892 tarihli bir yazması olduğu söyleniyor. Galiba bu tarih eserin yegâne nüshasının Tumasky tarafından Buhara'da satın alınması tarihidir. ilh. ilh...

Böyle misalleri ve bilhassa tabî yerleri ile tarihlerinin noksan olması gibi küçük kusurların sayısını fevkalâde çok arttırmak mümkündür. Fakat bu, müellifi, üzerine almadığı bir vazifeden dolayı mes'ul tutmak olacaktır ki buna hiç bir suretle hakkımız yoktur.

Bunlardan başka Ağa-buzurg, şi'i oldukları şüpheli olan bir çok kimseleri şi'i telâkki etmektedir. Bu hususta tuttuğu yol gayet basittir: Bir kimsenin şi'i olması için herhangi bir kayıt veya bir eserinde onlar

lehinde herhangi bir söz bulunması kâfidir. Bu telâkki esas itibariyle kabili münakaşadır. Çünkü bir çok şî'i müelliflerin, muhtelif sebeplerle, şî'i olmayan kinseleri de şî'i saydıkları her zaman görülmektedir. Bununla beraber Ağa - buzurg, bizce, böyle hareket etmekle çok daha iyi yapmıştır. Çünkü bu suretle *al-Zarî'a*'nın ihtiva ettiği ve edeceği eserlerin miktarı daha ziyade artmıştır ve artacaktır ve, şark tetkikleri sahasında şimdilik en lâzım olan şey, müelliflerin mezheplerini tayin etmek olmayıp mevcut malzemenin tesbitidir.

Son olarak, Ağa - buzurg'un oğlu Ali - Naki Munzevî'nin nezareti altında ve onun kıymetli tashih ve notlariyle, gittikçe daha güzel bir şekilde çıkmakta olan *al-Zarî'a*'nın tabii işlerinin biraz daha sür'atlendirilmesini temenni etmek lâzımgelir.

Ahmet Ateş

NOTLAR

Son günlerde neşretmiş olduğum *Tercümân al-belâğa*'nın ilk satırlarında bulunan bir kelime üzerinde yapılmış olan bir tashih o kadar muvafık karşılanmadı. Halbuki bu tashih bana o kadar vazih görünüyordu ki, sebebini izah için haşiyeler kısmında bir not yazmağa lüzum görmemiş-tim.

Bahis mevzuu olan kelime, içinde bulunduğu cümle ile beraber, şurdur (asıl yazma nüşhada olduğu gibi): چنين گويد محمد... کی تصنيفهای بسيار دیدم... سردانشیان هر روز گاری را...

Benim *mar-d-i inşâyân* diye tashih ettiğim bu kelime, aslına daha sadık kalınarak *mar dânişîyân* okunmak isteniyor. Fakat -(y)ân cemi edatı olduğuna göre, *dânişî* izahsız kalmakta ve siyaka uymamaktadır. Çünkü buradaki -î ancak nisbet eki olabilir; bu takdirde kelimenin mânası (meselâ *dâniş* = 'ilm ile 'ilmî de olduğu gibi) «ilmî ve ilme mensup, ait» olmak icap eder ki buna göre yukarıki cümleye mâna vermek mümkün değildir. *Burhân-i kâtî*'de, «dâniş mensub, mürâd ârifdir.» deniyor. Burada ârifin ne demek olduğu belli olmakla beraber, biraz serbestçe hareket edilerek âlim mânasına alınırsa, cümlenin anlaşılması mümkündür: «Her zamanın âlimlerinin birçok eserlerini gördüm» Fakat dikkat etmek lâzımdır ki bedî', beyan ve belagatle o zamana kadar meşgul olanlar âlim değildiler. Bunu isbat için, İbn el-Mu'tazz, Kudâme, İbn Raşîk, Margînânî ve Vatvât ilh... adlarını hatırlamak kâfidir. Bunların hepsi, arapcadaki tâbiri ile kâtib (=münşi) ve şair idiler.

İşte benim tashihim burada başlıyor. Burada, bu mânada bir kelimenin bulunması zarurîdir. Onun için bu kelimenin ilk önce *mar münşîyân*